

Aantekeningen bij 'Het kruis als list tegen het kwaad'

Duifje 13 mei 2018 protestantse kerk Limmen

Wat we niet konden geloven ...

De sfeer van erfzonde en straf wordt beschreven in de Heidelberger Catechismus. We lezen in 'zondag' 4 en 5: Door de zonde van Adam en Eva is *'onze natuur zo verdorven dat wij allen in zonden ontvangen en geboren worden'*... en zijn wij *'geheel onbekwaam tot iets goeds en geneigd tot alle kwaad'*. Het gevolg is dat *'Hij zeer vertoornd is zowel over de zonden die ons aangeboren zijn als die wij zelf bedrijven, en Hij straft die door een rechtvaardig oordeel nu en eeuwig...'* Het gaat immers om *'de zonde die tegen de allerhoogste majesteit Gods begaan is, die met de hoogste, ... eeuwige straf... gestraft wordt.'* De toorn van God kan alleen door het offer van zijn eigen zoon worden afgewend.

Het evangelie van Nicodemus

Het evangelie van Nicodemus bestaat uit twee gedeeltes. Het eerste en oudste bestaat uit de zgn. Handelingen van Pilatus. Daarin wordt op hilarische wijze verteld over de procesgang en de dood van Jezus. Het gaat terug op een origineel uit de 4de eeuw, en is in het Latijn, Koptisch, Syrisch, Palestijns-Aramees, Armeens, Georgisch en Slavisch bewaard. Het 2de deel gaat over de gang van Jezus naar het dodenrijk. De beide delen samen vormen het evangelie van Nicodemus, en dat was in de Middeleeuwen in veel talen in omloop en was zeer geliefd.

- *Religion in Geschichte und Gegenwart* 4de druk, 6.324

Er zijn verschillende Nederlandse vertalingen van het evangelie van Nicodemus.

- **Ten Cate/Tukker**. Een boekje uit orthodox Christelijke kring. Het geeft een vertaling van meerdere versies van het verhaal. In de inleiding schrijft Tukker: *de lezer oordele zelf over dit merkwaardige soort van vroegchristelijke en hier en daar Middeleeuwse lectuur. ... ze behoren toch tot de christelijke traditie en er hebben in de rand van de kerk redenen bestaan die mensen hebben bewogen om zo over het Evangelie van Jezus Christus te schrijven.*

Tukker plaatst het verhaal over de overwinning op het dodenrijk in de marge van de kerk. Maar het is de vraag of het niet eerder tot de kern van geloven behoort in de kerk. Er is immers een veelheid aan teksten en afbeeldingen van de overwinning van de hel, in het Westen tot in de 17de eeuw, in de Oosterse kerk tot op vandaag.

Ten Cate/Tukker 'Enige Nieuwtestamentische Apokriefe Geschriften' II, 36-43; 88-102, 103-112

- **Klijn** - Bij het 'Duifje' van 13 mei hebben we hiervan een verkorte versie gelezen van Klijn.

- *Klijn 'Apokriefen van het nieuwe Testament' 56-90*

- **Oussoren** - De auteur van de Naardense Bijbel geeft een prachtige vertaling geschreven in de tegenwoordige tijd. Daardoor leest het, net zoals de (Naardense) bijbel, niet als een historische tekst, maar als een verhaal van hier en nu.

- *Pieter Oussoren/ Renate Dekker, 'Buiten de Vesting' 423-432*

Op mozaïeken, schilderijen en iconen

Het afbeelden van de gang van Jezus naar het dodenrijk komt op in de Oosterse kerk, begin 8ste eeuw, waarschijnlijk in het gebied Syrië-Palestina. Dat Jezus Adam als eerste bevrijdt gaat terug op 1Cor 15 vers 21ev: *'evenals in Adam allen sterven, zo zullen ook in Christus allen levend gemaakt worden'*.

In de Oosterse kerk is het tot dé voorstelling van Pasen geworden.

In de westerse kunst is de verbeelding al snel overgenomen, wellicht onder invloed van paus Johannes VIII (705-707) die uit Griekenland kwam.

In het westen blijft de voorstelling tot in het begin van de 16de eeuw populair.

In altaarboeken wordt het dé afbeelding bij de lezingen op paasmorgen. Afbeeldingen zijn er in de zgn. 'armenbijbels' en op altaarstukken. In paas- en passiespelen werd het op het toneel gebracht.

Luther schrijft over de kinderen die het als spel opvoeren: *'... een spel voor de kinderen om op paasnacht te spelen ... en ik ben blij dat het zo is afgebeeld, bezongen en verteld ... het komt van de Oude Vaders, zo vertellen de oude hymnen ons en zo zingen wij nog met Pasen: Hij verbrak de hel en bond de gehate duivel. De afbeelding bepaalt ons juist bij de kracht van kruis en opstanding.'*

- *Religion in Geschichte und Gegenwart – Vierte Auflage, Höllfahrt Jesu Christi III Kunstgeschichtlich; Ostern VI Kunstgeschichtlich*

- *Lexikon der Christlichen Ikonographie, II 323, Höllfahrt Christi*

- *Kretschmar 'The Reformation and the Theology of Images' in 'Icons, Windows on Eternity' 76-85*

Op het mozaïek in de Chora kerk

in Istanboel uit de 14de eeuw zien we Jezus staande op de kruiselings liggende deuren van het dodenrijk. Daaronder een veelheid aan gebroken sloten en kettingen. Onder de deuren ligt een gebonden satansfiguur. Links van Jezus zien we Johannes de Doper met zijn wilde baard en de koningen David en Salomo met hun kronen. Rechts zien we o.a. Abel met zijn herdersstaf (hij was de eerste martelaar en gold als beeld van Christus) .

We zien Jezus in volle glorie in een amandelvormige mandorla van lichtkringen met sterren om zijn kosmische kracht uit te beelden.

Opvallend is hoe Jezus zich beweegt *'met atletisch élan en dansende gewichtsloosheid'*. Vanaf de 13de eeuw zien we ook dat Jezus niet alleen Adam, maar ook Eva met zijn handen optrekken.

- Ziehr *'Jezus 2000 jaar geloofs- & cultuurgeschiedenis'* 123

De orthodoxe theoloog Olivier Clément die graag in Taizé kwam schrijft er prachtig over: *'Ik kan alleen geloven in een God die dans'*, zei Nietzsche. Maar Christus is deze 'God die dans'. Dat zien we op de fresco van Chora, daar is Hij 'God who dances'. En de Christus is iemand die ook danst in de vreugde van het weten dat liefde sterker is dan dood; er zijn hele tragische plekken maar ze leiden uiteindelijk naar opstanding.

Dit levende Christendom is wat jongeren ontdekken in Taizé.

- Olivier Clément *'Taizé, A Meaning to Life'*, 26

Op het mozaïek in het Daphni klooster in Griekenland uit de 11de eeuw zien we Christus die met het kruis de poorten open gestoten heeft. Hij plant het kruis nu in de hals van Hades als om hem de adem af te snijden. Duidelijk zichtbare tekenen in hand en voeten. Hij is afgebeeld met een zgn. kruisnimbus.

Hades met de gebruikelijk strenge gelaatstrekken en ruwe hardos die ook Poseidon en Zeus eigen zijn, de goden die heerschappij voeren over zee, aarde en hemel. Uiterst links koning David met biddende handen in verwijzing naar zijn psalm (Ps 107.14,16) : *'Hij heeft hen gered uit vele gevaren, haalde hen weg uit donkere hollen ...laten zij de Heer loven om zijn trouw ... Hij heeft bronzen deuren verbrijzeld, ijzeren grendels verbroken'*

- Jan van Lier *'De opstanding van Jezus in de christelijke beeldtraditie', in 'God en kunst', 'over het verdwijnen en verschijnen van het religieuze in de kunst', 15-39*

Geen verzoening maar bevrijding

Het begrip 'straf voor onze zonden' komt van Anselmus van Canterbury (1033-1109). Een enkele tekst van Paulus komt daar dichtbij, maar het is vreemd aan het Nieuwe Testament. We kunnen het woord beter vermijden. Het is beter om het sterven van Jezus uit te leggen in de sfeer van het Johannes evangelie waarin de liefde centraal staat.

- Berkhof, *'Christelijk Geloof'*, 322

De Oosterse kerk ziet Christus vooral als overwinnaar, de Westerse meer als slachtoffer. De kruisiging ziet de Oosterse kerk vooral als overwinning op de krachten van het kwaad. Maar de Westerse kerk heeft de neiging om vanaf Anselmus van Canterbury het kruis vooral te bekijken met begrippen van straf en recht, als een daad van genoegdoening om tegemoet te komen aan de toorn van een boze God. Hoewel dit verschil tussen Oost en West bestaat komen beide accenten zowel in Oost als in West voor. En vanaf de jaren '30 in de 20ste eeuw is er in het Westen een herleving van de nadruk op Christus als overwinnaar.

Ware, *'The Orthodox Church'*, 2015 – *'an introduction to Eastern Christianity'* – 223

'Waarom werd het bloed voor ons vergoten? ... als losgeld? ... waarom dan? ... waarom zou dat bloed God behagen die weigerde het offer aan te nemen van Izaäk toen Abraham hem offerde als brandoffer, maar in plaats daarvan een ram aannam?'

Gregorius van Nazianze (329-390) in Olivier Clément 'The Roots of Christian Mysticism' 45

Broeder Frans uit het klooster van Egmond is helder in zijn afwijzing:

De relatie tussen God en mens werd naar de verhouding leenheer en leenman geprojecteerd: God was de heer wiens eer door de zonde was gekrenkt, dat móest gewroken worden. En omdat de belediging, de transcendente God aangedaan, oneindig was, kon de mens die schuld niet inlossen. Dat kon alleen Gods eigen Zoon, zo theologiseerde een heilige Anselmus. In onze ogen maakt dit van God een wrekende God, die bloed eist voor de smaad Hem aangedaan. ... vertekent het beeld van vergevende liefde...

- Benediktijns Tijdschrift 2017/1 29 Frans Berkelmans OSB

Riemer Roukema stelt dat het beeld van straf en toorn een antwoord gaf op levensvragen van de 11de eeuw en daarna terwijl het niet expliciet in de bijbel voorkomt. Maar zo moet iedere tijd de bijbel nieuw lezen vanuit de levensvragen die veranderen.

'Het lijkt mij niet gepast om zoekende mensen van nu levensvragen van vroeger te willen bijbrengen, zoals: weet dat God een toornig rechter is, weet dat je verdoemd bent als je niet je toevlucht neemt tot Christus die voor ons Gods toorn heeft gedragen. Dat gaat immers niet in op de levensvragen van nu.'

In de zestiende eeuw kon het troostend zijn dat Christus voor ons de toorn van de Vader heeft gedragen om ons te verlossen.

In onze cultuur resoneert dat niet meer.

- Riemer Roukema 'De belijdenis van Christus' nederdaling ter helle als antwoord op een levensvraag'

Verschenen in M. Barnard, L.J. van den Brom, F. de Lange (red.), 'Protestants geloven bij bijbel en belijdenis betrokken'

Overwinning van het dodenrijk

Tijdgenoten van Christus waren vertrouwd met de gedachte aan een afdaling in de onderwereld na zijn dood. Naar joodse voorstelling komt de ziel in de sjeool en blijft het lichaam in het graf.

Een plaats wachtend op de opstanding. In die tussentoestand is ook Jezus ingetreden.

De hellenistische cultuur kende deze voorstelling ook.

Voor de schrijvers van de evangeliën is de afdaling van X' in de onderwereld een vanzelfsprekend feit dat bij het menselijke sterven hoort en niet speciaal vermeld hoeft te worden.

- Heutink/Loerke 'Et Resurrexit, Passie en opstanding op ikonen' 86

We komen Jezus' overwinning op dood en dodenrijk overal in de vroege kerk tegen.

De overwinning op het dodenrijk komt voor

in preken (o.a. van Melito van Sardes, 2de eeuw; Efraïm de Syriër, 4de eeuw) ,

in een zeer oud avondmaalsformulier (kerkorde Hippolytus, begin 3de eeuw) ,

en in een aantal zeer oude Christelijke handschriften (Oden van Salomo, evangelie van Nicodemus).

Daarbij wordt dan naar allerlei bijbelteksten verwezen.

In de kerkorde van Hippolytus (c. 200 na Chr.) vormt de afdaling in de hel het grootste deel van het eucharistisch gebed:

'wij danken U God, door uw geliefde knecht Jezus Christus, ... de van U afkomstige Logos, ...

die, aan vrijwillig lijden overgeleverd om de dood op te heffen,

de banden met de duivel te verbreken, de Hades te vertrappen,

de rechtvaardigen te verlichten, een grens te stellen

en de opstanding bekend te maken,

het brood nam, U dankte

en sprak ...'

- Wegman, 'Liturgie in de geschiedenis van het Christendom', uit de Traditio Apostolica van Hippolytus 89

- Heutink/Loerke 'Et Resurrexit Passie en opstanding op ikonen' 87

De overwinning op het dodenrijk kent voorbeelden van Griekse helden zoals Theseus, Herakles en Orpheus.

De raadselachtige passage in Matteus 27.52vv vroeg om nadere uitwerking, en die vinden we in het evangelie van Nicodemus waarin de twee zonen van de oude Simeon opstaan en voor de priesters hun ervaringen in het dodenrijk opschrijven.- Bruce/Güting, 'Ausserbiblische Zeugnisse über Jesus und das Frühe Christentum' 86-91

Bevrijding in de bijbel, al afgebeeld in catacomben

'De bevrijding uit de ketenen van de dood, die door de nederdaling van Jezus in de onderwereld was bewerkt, was de kern van de blijde boodschap.

De christenen beeldden in de nabijheid van hun graven of op de sarcofagen de reddingsmotieven uit de bijbel uit:

Jona uit het zeemonster (Jona 2,3),
Daniël uit de muil van leeuwen (Daniël 6),
de jongemannen uit het vuur (Daniël 3)...
en vooral Lazarus uit de diepte van de dood (Joh 11)
... het geloof dat het leven niet weggenomen wordt,
maar veranderd...'
- Wegman, 'Riten en Mythen – liturgie in de geschiedenis van het christendom' 164

Bedenk een list ... een Middeleeuws schilderij

Het schilderij is waarschijnlijk geschilderd in de werkplaats van Robert Campin. Hij was samen met Jan van Eyck één van de grondleggers van de zgn. Vlaamse Primitieven (primitief betekent 'vroeg'). Zij maakten zich los van de internationale gotische stijl. Nieuw was dat zij bijbelse taferelen een plek gaven in de gewone wereld van hun tijd.

Het schilderij oogt als een gewoon tafereel in een gewoon, aristocratisch, huis. Maar het is een en al symboliek.

De twee muizenvallen die Jozef heeft gemaakt moeten dus ook wel een symbolische betekenis hebben. De enige verklaring die is gevonden verwijst naar een uitspraak van Augustinus. Zoals het lokaas van de muizenval de muis vangt zo ving het lokaas van het kruis de duivel ...

Het schilderij laat de aankondiging aan Maria zien door aartsengel Gabriël met de maagdelijke conceptie. In de lichtstralen die door het raam als vanuit de hemel binnenkomen zien we een figuurtje met kruis dat Jezus voorstelt. De conceptie van Maria draagt is vanaf het begin gericht op de weg van het kruis en de overwinning.

Het licht komt uit bij Maria's schoot, waarbij een ster in haar gewaad is te zien. Maria is helemaal gekleed in het rood, de kleur van de hemel in de iconografie.

Het licht van de kandelaar is nét gedoofd alsof er bij dit hemelse licht geen aards licht meer nodig is.

De bloeiende rozenstruik en de gesloten hof, de ketel en de twee boeken, het boren van gaten en het gereedschap in kruisvorm neergelegd ... dát, en nog veel meer, is allemaal symbolisch.

De keuze voor het goede

In de Oosterse traditie van de kerk wordt heel anders aangekeken tegen Adam en Eva. Er is geen sprake van een soort domme ongehoorzaamheid, maar meer van nog onvolwassen gedrag. Opdracht voor alle mensen is om die onvolwassenheid te ontgroeien en te groeien naar de mens zoals van oorsprong geschapen en bedoeld. Het goede en goddelijke in de mens is nooit volledig verdwenen, maar het wordt wel voortdurend verduisterd. Wat Adam en Eva nog niet goed konden doen moeten wij nu in onze eigen tijd proberen wél goed te doen. Het leven is een groeiproces.

'God plaatste de mens in het paradijs – wat dit paradijs ook mag zijn – en gaf hem vrijheid... Het was niet uit jalousie dat God verbood om de boom te naderen...het was vanuit zijn goedheid, want dit was de boom van de contemplatie die zij alleen zonder schade konden naderen bij voldoende volmaaktheid van spirituele voorbereiding. Zoals vast voedsel schadelijk is voor babies'.

- Gregorius van Nazianze (329-390), in Olivier Clément *'The Roots of Christian Mysticism – texts from the Patristic Era with Commentary'* 85

'Wat God betreft had de mens vanaf het begin de volheid ontvangen, maar ze waren nog niet in staat dat te ontvangen want ze waren nog maar kleine kinderen'. 'De Zoon van God werd mens zodat de mens zoon van God kon worden...'

Ireneus van Lyon (130-202) in Olivier Clément *'The Roots of Christian Mysticism'* 87, 89

'Elke blik in de heerlijkheid van de natuur roept diepe verering voor de Schepper in ons wakker, die deze wereld in Zijn wijsheid heeft geschapen. Een nog diepere eerbied ontstaat voor de Schepper van de mensenziel, die zelf mens werd om ons uit onvolmaaktheid te leiden tot volmaaktheid naar het beeld van God'.

- Serafim van Sarow (1754-1833) in Selawry *'Filokalia, het innerlijk gebed'* 80

'De beste icoon van God is de mens. Als de priester de hele kerk bewierookt en alle aanwezigen net zoals de iconen, dan groet de kerk het beeld van God in mensen'.

- Limouris, *'The Microcosm and Macrocosm of the Icon':* in *'Icons, Windows on Eternity'*, 102

'De Eeuwige Schepper die de mens naar zijn evenbeeld geschapen heeft, legde in de natuur van zijn schepselen de kiem tot het goede, zodat het goede niet alleen maar van buiten in ons binnen moet komen, maar ...dat wij het goede uit onze eigen natuur als uit een voorraadkamer tevoorschijn kunnen halen....Daarom zegt de Heer: Het Rijk van God is 'in jullie'. Het hangt van onze vrije wil af of we vinden wat we zoeken.... het goede zowel als het kwade...' (Math 13.52; Luk 17.14)

- Gregorius van Nyssa (335-394) *'Texte der Kirchenväter, nach Themen geordnet'*, deel 4 555

Jezus 'bestijgt' het kruis

Afbeeldingen van de zgn. kruisbestijging zijn ontstaan in midden Italië en enigszins merkwaardig ook in Oost-Europa: Bulgarije, Servië, Macedonië en Armenië. De eerste uit 1250-1260, en na 1400 niet meer (in het6 westen).

Dit schilderij is lang toegeschreven aan Guido da Siena, maar wordt nu beschouwd als een werkstuk van de Meester van de Madonna del Voto, c. 1268.

Maria slaat haar arm om Jezus' middel als om hem ervan te weerhouden het kruis op te gaan. Met de andere hand wijst ze een jongeman terug. Zowel Jezus als Maria stralen vastberadenheid uit. De gedachte dat Jezus niet een passief en weerloos slachtoffer was leefde vanaf het begin van de Christelijke traditie. Zo komen we het al tegen in de bijbel zelf, bv. in de hymne in de brief aan de Filippenzen (Fil 2.6-8).

Ook na 1400 is het motief niet helemaal verdwenen. Zo is er ook een ets van Picasso.

- Philip Verdult *'Kruis en ladder – de bewust, vrijwillig op zich genomen dood'*, in *'God & Kunst'* 76-97

Het thema van de kruisbestijging komt later ook voor in laat-byzantijns-slavische omgeving, met name Servië, Roemenië en Rusland. Ook in de passiecycli en op iconen en in de monastieke schilderkunst.

Het thema komt veel voor in de Passiecycli van de Moldau-kerken, Varonet, St George in Seceava.
- *Lexikon der Christlichen Ikonographie deel 2 602-605*

In de liturgische teksten van de Oosterse kerk wordt voortdurend bezongen dat Christus uit vrije wil koos voor de weg naar het kruis, en daarmee voor de overwinning van het dodenrijk. Ook het bestijgen van het kruis komen we tegen.

Op de eerste zondag van de veertigdagentijd wordt er in een lied gezongen:
'Gij hebt het kruis willen bestijgen, om hen die Gij geschapen had te bevrijden'

- Meijer *'Byzantijns Liturgicon'* 401 – mother Mary/ Kallistos Ware *'The Lenten Triodion'*, 302

- Neamt Monastery
- Vehapar Gospel 11C
- Peribleptos church Ohrid, Macedonia
- Suceava church St George 1547 Moldavië
- St Antonio in Polesine

